

ACABA TÜRKÜLERDE DİLİN KAÇ PERDESİ VAR?

Nurettin ALBAYRAK

Türk dili incelemelerinde ihmal edilen alanların başında halk dili, yani Türk halk edebiyatı ürünlerinin Türkçesi gelmektedir. *Türk Dili* dergisi 767-768 Kasım-Aralık 2015 sayısını “Dilin Perdeleri Özel Sayısı” olarak yayımladı. Dergide yer alan yazılar Türkçeyle ilgilenen hemen herkesin -yazarların, şairlerin, akademisyenlerin- zevkle okuması gereken güzellikte. Biz bu yazımızda Türkçe ile ilgilenenlerin mutlaka üzerinde durması gereken türkülerin anlam ve anlatım güzelliğine / özelliğine değinmek istiyoruz.

Türkülerin dili hakkındaki kanaatlerimizi belirtmeden önce, Türkçe bakımından üzerinde durulması gereken halk edebiyatı ürünlerinden birinin de özellikle atasözleri olduğunu hatırlatalım. Atalarımız “Atalar sözü *Kur'an*’a girmez, ama yanında lök lök yürür.” demişlerdir. Bizim tespitlerimize göre Türkiye Türkçesinde yalnız “dil”den söz eden atasözlerinin sayısı 200 civarındadır. Bunlara “söz” kavramını içeren atasözleri de dâhil edildiğinde sayı 500’ü aşmaktadır. “Baş, dil ile tartılır.”, “Dil, dilberden güzeldir.”, “Elle düşen kalkar, dille düşen kalkmaz.”, “Söz var, gelir geçer; söz var, deler geçer.”, “Söz var, halk içinde; söz var, hulk içinde” “Söz var, iş bitirir; söz var, baş yitirir.” bunlardan sadece birkaçı.¹ Dile ve söze bu kadar önem veren ve sayısı 20.000’in üzerinde olan Türkçenin şaheserlerinden atasözlerinin bu anlam ve anlatım özellikleri üzerinde durmak, herhâlde Türkçe adına yapılacak en faydalı işlerden biri olur.

¹ Yukarıda verilen atasözleri *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* (İstanbul 2009) adlı eserimizden alınmış, “dil” ve “söz” ile ilgili atasözlerinin sayısı da yine bu eserimizden yaklaşık olarak tespit edilmiştir.

Türkülerimizdeki dil ve anlatım özellikleri de sanıyorum atasözleri kadar etkileyici. Eserlerinde daha çok Türk sanat musikisi üzerinde duran Yahya Kemal, “Eğil Dağlar” başlıklı yazısında şöyle demektedir:

“...İki sene evvel İzmir rıhtımında açtıkları fâcia devresinde bu millet umdukları gibi kanlar içinde boğulmadı, bilakis kanlar içinde dirildi, gözlerini açtı, yeni, yepyeni bir hayat idrak etti. Ertuğrul’un türbesini yıktıklarını duyanlar küçük Asya’nın bütün dağlarından yavaş yavaş iniyor, Söğüd’e doğru yürüyor. Bu saat Hüdâvendigâr toprağına doğru, bütün Anadolu’da öyle önüne geçilmez bir yürüyüş var; Taselya ovalarını inleyen meşhur türkü bütün Anadolu vâdilerinden geliyor:

Eğil dağlar eğil üstünden aşam

Yeni talim çıkmış varam alışam!

Ah bu türkü! Yirmi dört sene evvel hangi şehirden, hangi köyden, hangi kulübeden birdenbire aksetti? Türküleri daima şen olan İzmir’den mi? Dâima kahramanca olan Aydın’dan mı? Yoksa dâima bağı yanık olan Edirne’den mi? Nereden? Güftesinin üslûbu gibi bestesinin zevkinden de nereden çıktığı belli değil; her türkünün iklimi şivesinden az çok belli olur, bunun bilâkis menşei Rumeli midir, Anadolu mu anlaşılıyor, o kadar millî!...

Yirmi dört sene evvel ilk çıktığı zaman vatanın bütün sokaklarında, Taselya’ya doğru redif taşıyan Anadolu ve Rumeli trenlerinde yalnız bu türkü işitiliyordu:

“Eğil dağlar eğil üstünden aşam”

Yeni tâlim çıkmış varam alışam!

O harbin redifleri bu türküyü geçtikleri bütün şehirlere bıraktılar, İstanbul, Selanik, İzmir, Beyrut, Halep, Üsküp, Manastır kafeşantıları sabahlara kadar tekrar ettiler, Erzurum’dan Yanya’ya kadar, Alasonya’dan Dömeke tepelerine kadar her tarafta bu türkü aksediyordu:

“Eğil dağlar eğil üstünden aşam!”

Bu türkü yeni Türk şiirinin ilk ve maatteessüf son güzel eseridir, çünkü ondan beri bu kadar şevkli, atılışlı, canlı mısralar söylenmedi.²⁷

2 Yahya Kemal, *Eğil Dağlar*, İstanbul 1970, s. 155-156.

Yukarıdaki görüşlerinin tamamında haklı olmakla beraber, son cümlesinin son bölümündeki ifadesinden hareketle, Yahya Kemal’in halk türkülerini yakından tanımadığı kanaatindeyiz. Yahya Kemal’in İstiklal Harbi yıllarında yazdığı ve bir kitabına da ad olan “Eğil Dağlar”dan yıllar sonra eserlerini yazan Tanpınar incelendiğinde, türküler hakkında Yahya Kemal’in buradaki tespitlerine benzer, hatta bundan daha ileride tespitler görülecektir. “Neden Tanpınar?” sorusu sorulabilir. Haklı bir tespitle Tanpınar türkülerin “Anadolu’nun iç romanını” yaptığını söyler. Yani türkülerimizde Anadolu insanını bütün acılarıyla ve sevinçleriyle; Anadolu’yu bütün tabiatıyla ve en önemlisi güzel Türkçemizle bulmak mümkündür. Burada özellikle şunu belirtelim: Türk aydınları içinde Tanpınar kadar eserlerinde türküler yer veren ve bu türküler hakkında önemli görüşler ortaya koyan ikinci bir yazar rastlamak zordur.

Bu uzun girişten sonra gelelim halk türkülerine.

Çamlığın başında tüter bir tütün

Acı çekmeyenin yüreği bütün

Ziya’nın atını pazara tutun

Gelen geçen Ziya’m ölmüş desinler

Nida Tüfekçi tarafından derlenen ve yüreğimizi yaralayan bu türkü Yozgat / Akdağmadeni yöresine ait. Türküdeki “Acı çekmeyenin yüreği bütün” mısrasına nasıl bir anlam verilmeli? Acaba bu mısra bir hikâye ya da roman konusu olabilir mi? Bu nasıl bir acıdır ki yüreği parça parça etmiştir? Acaba sözlüklerde “yüreği bütün olmak” deyimini var mıdır? Merak eden varsa sözlüklere bakabilir. Ya “atını pazara tutmak” deyimini? Varın nasıl isterse-niz öyle yorumlayın!

Melûllenme deli gönül

Gez bir zaman gör nic’ olur

İndir tahtını yüceden

Yık bir zaman gör nic’ olur

Erkan Sürmen’in derlediği, Sivas yöresine ait olan bu türküde geçen “melûllenme” kelimesini biz sözlüklerde bulamadık, sebebi ne ola? Üçüncü mısradaki “taht” metaforuyla kastedilen nedir? Mevki mi, makam mı, benlik mi, gönül mü, nedir? Yıkılacak olan ne? Ege yöresine ait olan başka bir türküde geçen “Şimdiki zaman kızlarını kandırmak da *goleyli*” mısrasında-

ki “goleyli” (kolaylı) kelimesine ne demeli? Belki akla “Bunlar *Derleme Sözlüğü*’nde vardır” açıklaması gelebilir. *Derleme Sözlüğü*’nde de Yusuf Çağbayır’ın *Ötüken Türkçe Sözlük*’ünde bu kelimeleri bulamadık.

Kahpe felek sana n’ettim n’eyledim

Attın gurbet ele parelerimi

Akıbeti beni sılamdan ettin

Kestin mümkünümü çarelerimi

Osman Özdenkçi’nin Sivas yöresinden derlediği bu türküde özellikle ikinci ve dördüncü mısralardaki “Attın gurbet ele parelerimi” ve “Kestin mümkünü mü çarelerimi” Türkçenin hangi perdelerine girer? Acaba geçim kaygısı mı, başlık parası mı, nedir Anadolu insanını “pare pare” gurbete atan? Tevekkeli değil, atalarımız boşuna “Gurbet, adı bet” dememişlerdir. “Parelerini gurbete atmak”, “mümkününü kesmek” ve “çarelerini kesmek” Türkçemizin güzelliği ve zenginliği değil mi?

Bir bulut kaynıyor Sivas elinden (oy)

Ucu telli mektup geldi yârimden

Kaynak kişisi Halil Söyler (Zaralı Halil) olan Sivas / Zara yöresine ait bu uzun havanın iki mısrasıyla ne söylenmek istenmiştir? Ben hiçbir şey söylemiyorum, varın siz yorumlayın.

Oğul dağda duman yeri var

Kaştta keman yeri var

Oğul çöz göksün düğmesini

Orda güman yeri var

Celal Güzelses’in derlediği, Diyarbakır yöresine ait olan bu uzun hava-da yine Türkçemizin şahane bir anlatımı görülmektedir. “Kaşları keman”la “kaştta keman yeri var” sözleri karşılaştırıldığında, “kaştta keman yeri var” sözünün anlatım gücüne, ağırlığına ve güzelliğine hayran olmamak mümkün mü?

Yirmi yıl kadar önce İSAM’daki (İslam Araştırmaları Merkezi) odamda çalışırken tanımadığım bir zat kapımı çalarak içeri girdi. Bana yakın dostlarımdan birinin selamını getirdiğini ve çocuğunun üniversiteye hazırlık kursuna devam edeceğini, kendisine yardımcı olmamı istedi. Yer gösterdim, oturdu. Benden ne istediğini biraz açmasını söyledim. “Hocam benim ce-

ketimin astarı yok, ona göre bana yardımcı ol” dedi. İlk anda ne demek istediğini anlayamadım. Birkaç saniye sonra bende jeton düştü, maddi yönden durumunun hiç iyi olmadığını, “Benim ceketimin astarı yok” sözünden kestirdim. Maddi durumu iyi olmayan bir insan durumunu en kısa yoldan ve en etkili bir biçimde bundan daha güzel hangi sözle ifade edebilir? İlk defa duyduğum bu söze çok sevinmekle beraber durumunun iyi olmadığını böyle ifade eden sıradan bir vatandaş beni derinden sarsmıştı. “Güman” kelimesinin de benzeri bir anlamda kullanıldığını biliyorum. TDK’nin *Türkçe Sözlük*’ünde yer almamakla beraber, *Kubbealtı* sözlüğünde “zan, şüphe”; Yaşar Çağbayır’da ise “1. Sanma sezme, zan. 2. Şüphe. 3. Kaygı, düşünce. 4. Umut” anlamlarıyla yer almaktadır. *Derleme Sözlüğü* de “güman” kelimesine Erzincan yöresinde kullanılan bir kelime olarak tek anlam, “umut” anlamı vermiş ve “olmak” yardımcı fiiliyle “gümanı olmamak” şekline de “umudu olmamak” şeklinde anlamlandırmıştır. Ancak şunu da belirtmeliyim: “Gümanı olmamak” sözü, Erzincan yöresinde “maddi yönden durumunun çok kötü olması” anlamında da kullanılmaktadır. Yukarıdaki türküde “Oğul çöz göksün düğmesini / Orda güman yeri var” ifadesinde sözü söyleyen, sevgilinin yüreğine sığınmış, o yüreğin / kalbin “umut yeri” olduğunu etkili bir biçimde vurgulamıştır.

Ordu’nun dereleri

Aksa yukarı aksa

Vermem seni ellere

Ordu üstüme kalksa

Ahmet Yamacı’nın Ordu yöresinden derlediği bu türkünün ilk dörtlüğünde geçen “Ordu’nun dereleri / Aksa yukarı aksa” mısralarında kesin bir kararlılığa zemin hazırlanmış, yani her şey ters dönse de bu yetmezmiş gibi “Ordu üstüme kalksa” mısrasıyla âdeta “üstüne kalkacak” herkese meydan okunmuştur. Nasıl mı? Buradaki “ordu”, Ordu şehri mi, yoksa askerî birlik olan ordu mu? Bu mısradaki çok güzel bir iham sanatından söz edilebilir. Sevgili Ordulu vatandaşlarımız bu türküdeki kararlılıklarından dolayı sevgili Samsunlu vatandaşlarımıza takılırlarmış. Sebebi de “Biz Ordu üstümüze kalksa da sevgilimizden vazgeçmeyiz dediğimiz hâlde, sizin sevdanız nasıl bir sevdadır ki ‘Çarşamba’yı sel aldı / Bir yâr sevdim el aldı’ diyerek sevgilinizden, aşkınızdan kolayca vazgeçiyorsunuz.”

Bu binayı yapan beyler
İçinde bir gelin eyler
Aç kapıyı küçük gelin (*kadan alım*)
Sana diyem *eyler eyler*
Yaradan'a kurban olum
Yaradan'a yessir olum

Kaynak kişisi Hüsamettin Subaşı olan Doğu Anadolu Bölgesi'ne ait bu uzun havadaki “kadan alım”, “Yaradan'a kurban olum”, Yaradan'a yessir (esir) olum” ifadelerini acaba hangi meçhul şair hangi bakış açısından hareketle bu kadar samimi, bu kadar içten söylemiştir? Anadolu'nun birçok yöresinde “kadan alam”, “kadan belan alam”, “Yaradan'a kurban olam”, “Yaradan'a yessir (essir) olam” sözleri candan sevgiyi ve samimiyeti ifade etmek için günümüzde de günlük dil içinde fazlaca kullanılmaktadır. *Derleme Sözlüğü*'nde İstanbul ve Kırşehir yöresinde kullanıldığı tespit edilen ve “beddua, ilenç almak” anlamında kullanılan “kada” kelimesi, Anadolu'da daha çok “kadan belan alam” şeklinde, “Sana gelecek her çeşit kötülük, kaza, bela bana gelsin” anlamında kullanılmaktadır. “Eyler eyler” ikilemesi de ninni, “e e” anlamında kullanılmıştır.

Elif dedim be dedim
Gız ben sana ne dedim
Guş ganedi galem olsa
Yazılmaz benim derdim

Yücel Paşmakçı tarafından derlenen Kütahya yöresine ait bu türküde “Elif” adlı sevgilisine seslenen âşığın, aldığı ters cevap karşısında hemen durumu toparlayıp “Ben sana seslenmiyorum, kendi kendime elifba okuyorum” diyerek yine oldukça güzel bir iham sanatı yapmıştır.

Dağlara çen düşende
Galbime gam düşende
Ruhum bedenden oynar
Yâdıma sen düşende

Kaynak kişisi Sabir Mirzayev olan bu Azerbaycan türküsünde geçen “Ruhum bedende oynar / Yâdıma sen düşende” somutlaştırmasına acaba

başka anlatımlarda rastlamak mümkün mü? Bu hangi kara sevdadır, hangi aşktır ki ruhu bedende oynatacak kadar güçlüdür?

Felek sen ne feleksen
Bağrım ettin elek sen
Aldın gül yüzlü yârı
Daha neme gereksen

“Felek” metaforu Türk halk edebiyatında oldukça geniş bir yer tutar. Anadolu insanı bütün kötülüklerin, ıstırapların, sıkıntıların sebebi olarak feleği görür. İnancı gereği Allah’a sitem etmeyi bile büyük günah sayar. Bundan dolayı feleğe çatar. Felek ya “kahpe felek”tir veya “zalim felek”tir. Yurtdışındaki dördlükte de söz ve müziği Abdullah Balak’a ait olan bu Şanlıurfa türküsünde felek metaforu çok etkili bir biçimde kullanılarak “Ettin bağrım elek sen” mısrasıyla feleğe seslenilmiştir.

Mavi yelek mor düğme
Yine düştün gönlüme
Her gönlüme düşende
Kan damlar yüreğime

Kaynak kişisi Seyfettin Sığmaz olan Erzurum yöresine ait bu türküde geçen “gönlüne düşmek” ne kadar güzel ve etkili bir söz! TDK *Türkçe Sözlük*’te “âşık olmak, sevdalanmak” anlamında “gönlünü düşürmek” deyimine yer verilmiş ama, “gönlüne düşmek” deyimine yer verilmemiş. Gelelim “Kan damlar yüreğime” ifadesine... Acaba bu ifade dilin kaçınıcı perdesidir? Sözlüklerde ne “kan damlamak” ne de “yüreğine kan damlamak” deyimlerine yer verilmiş. “Her gönlüme düşende / Kan damlar yüreğime” ifadesinin güzelliğine şapka çıkarmak gerekmez mi?

Seni seven oğlan neylesin malı
Yumdukça gözünden döker mercanı
Burnu fındık ağzı kayfe fincanı
Şeker mi şerbet mi bal Acem kızı

Kaynak kişisi Çekiç Ali olan bu Kırşehir türküsündeki “Acem kızı”nın methiyesi karşısında mest olmamak mümkün mü? Gözden mercan dökülmesine sebep ne ola ki? Bu nasıl bir güzelliktir, bu nasıl bir sevdadır ki gözden mercan dökülmesine sebep oluyor? Bu nasıl bir yüz güzelliğidir?

Bir yüz güzelliği ancak bu kadar somutlaştırılarak ifade edilebilir. Bir benzetme ancak bu kadar etkili bir şekilde yapılabilir. “Burnu fındık” ifadesine çeşitli güzelliklerde rastlansa bile, “ağzı kayfe fincanı” ifadesi Türkçede pek rastlanmayan ne güzel bir anlatım!

Sıtkı'yam çekmişem gayet zarı ben
Dilerim ki muradıma erem ben
Bir hayırsız yâr elinde kaldım ben
Ağzımda dillerim yandı ha yandı

Kaynak kişisi Sadık Doğanay olan Tokat / Zile yöresine ait bu türküde geçen “Ağzımda dillerim yandı ha yandı” hangi sevdayı, hangi aşkı ifade ediyor? Buyurun yorumlayın.

Türk halk müziğine çok değerli eserler kazandıran Kerkük yöresine ait “Kerkük Yolcu Hoyratı”nda bakalım dilin kaç perdesi var:

Ağam ağam ağam ağam öz ağam
Öz ağam fikrin sabit gez ağam
Muhabbet muhabbet ölümcedir
Deme gözden uzağam (leylim)
Di gel ağam gel
Men sene gözüm demem
Tene düşer kör olur
Men sene gülüm demem
Gülün ömrü az olur
(Billah) Men sene derviş demem
Post giyer abdal olur
(Billah) Men sene reyhan demem
Yaprak döker dal olur
Men sene begim diyerem
Daim begler beg olur

Eskiler bu ve benzeri türkülerini dinlediklerinde “Vah, vah, vah; bu ne sevdaymış” diyerek iç geçirirlerdi. Eski Anadolu Türkçesinde geçen ve bugün de Anadolu’nun birçok yöresinde kullanılan “di” ve sözlüklerde yer almayan “ölümce” kelimesine ve “Muhabbet muhabbet ölümcedir” mısrasına

nasıl bir anlam verelim? Bu anlatım dilin hangi perdesine girer? Bir de bu hoyrattan “beg” olmanın kolay bir şey olmadığını öğrenmiş olduk.

Kaynak kişisi M. Vural olan Şanlıurfa yöresine ait aşağıdaki gazel bize ne söyler?

*Tükendi nakdi ömrüm
Dilde sermayem bir ah kaldı (gülüm aman aman)
Derun-i derdimi Lokman’a gösterdim
Dedi eyvah bu derdin define çare
Hakiki bir ilah kaldı (gülüm aman aman)*

Türküler üzerine olan sözlerimizi Âşık Veysel’le bitirelim.
Anlatmam derdimi dertsiz insana
Dert çekmeyen dert kıymetin bilemez
*Derdim bana derman imiş bilmedim
Hiçbir zaman gül dikensiz olamaz?*

“Dert” “gül” ve “diken” ne güzel bir araya getirilmiş. Koca Veysel acaba “gül” ve “diken” metaforlarını hangi anlamlarda kullanmış? Burada söz konusu ettiğimiz türküler ve ilk dörtlüğünü verdiğimiz Veysel’in bu türküsünü ezgileri eşliğinde dinlerseniz dilin perdeleri yanında, mutlaka Türkçemizin başka güzelliklerini de tatmış olursunuz.